

KÜLTÜR VE SANAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİ KİLİMLERİNDE YER ALAN KURTAĞZI MOTİFİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE WOLF MOUTH MOTIF IN THE CENTRAL ANATOLIA REGION RUGS CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURE AND ART

Prof. Dr. H. Sinem ŞANLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları, Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-8460-0200

Arş. Gör. Dr. Gözde UZGİDİM

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları, Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3872-0700

Arş. Gör. Gözde KEMER GÜRİSOY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları, Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-8076-4526

Cite As Şanlı, H.S.; Uzgidim, G. & Kemer Gürsoy, G. (2021). "Kültür Ve Sanat İlişkisi Bağlamında İç Anadolu Bölgesi Kilimlerinde Yer Alan Kurtağzi Motifinin Değerlendirilmesi", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:32; pp:1934-1944

ÖZET

Orta Asya'dan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç eden ve burada yaşamlarını sürdüren Türk halkı, günlük hayatın içinde barınma, korunma, ev döşemesi vb. ihtiyaçlar için dokuma sanatını ustalıklı icra etmişlerdir. Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan kilim dokumaları, kültürel birikim sonucunda ortaya çıkmış ve toplumsal hafıza görevini üstlenmiştir.

Kilimleri bu denli değerli kılan aşk, ölüm, korku, nazar, umut ve kolektif düşünceleri yansıtan motiflerin bu dokumalarda kullanılmasıdır. Kendine has dilleri ve alt metinleri olan motifler, isim olarak yöreden yöreye farklılık gösterse de kullanım amacı hemen hemen aynı olmakla beraber soyut sanatın en yalın halidir.

Anadolu'da farklı yörelerdeki kilimlerde yer alan motiflerden birisi de kurtağzi motifidir. Kurtağzi motifi "koruma" ve "korunma" ile ilişkilidir. Aynı zamanda kültürel anlatıları ve fonksiyonu olan bu motif, Anadolu'da ölümsüzlükle bağdaştırılan bazı geleneksel ritüellerin yorumlanmasıdır. Nitekim kurt, Türkler için oldukça önemli kabul edilen bir semboldür. Bu çalışmada İç Anadolu bölgesi kilimlerinde kullanılan kurtağzi motifinin kullanımı, çeşitleri ve özelliklerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Çalışmada tarama modeli kullanılarak kurtağzi motifli kaynaklar incelenmiş ve 16 adet kilim çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Kilimlerde yer alan kurtağzi motifi renk, biçim ve form özellikleri bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kilim, Kurtağzi Motifi, Kültür, İç Anadolu Bölgesi

ABSTRACT

Turkish people who migrated to various regions of Anatolia and live here, are sheltered in daily life, protection, home furnishing, etc. They skillfully performed the art of weaving for needs. Rug weaving, which has an important place in the nomadic culture, emerged as a result of cultural cumulation and assumed the duty of social memory.

What makes rugs so valuable is the use of motifs that reflect love, death, fear hope and collective thoughts in these weavings. Although motifs with their own unique languages and sub-texts differ from region to region as the name, the purpose of use is almost the same, but it is the simplest form of abstract art.

One of the motifs in rugs in different regions in Anatolia is the wolf mouth motif. The wolf mouth motif is associated with "protection" and "protection". This motif, which also has cultural narratives and functions, is the interpretation of some traditional rituals associated with immortality in Anatolia. As a matter of fact, the wolf is a symbol that is considered very important for the Turkish people. In this study, it is aimed to determine the use, types and characteristics of the wolf mouth motif used in the rugs of the Central Anatolia region. In the study, wolf mouth motif sources were examined using the scanning model and 16 rugs constitute the sample of the study. The wolf mouth motif included in the rugs has been studied in terms of color, shape and form characteristics.

Key words: Rug, Wolf's mouth motif, Culture, Central Anatolia Region

1. GİRİŞ

İnsanların geleneklerine ve inançlarına dair bilgiler, binlerce yıl öncesinden günümüze ulaşabilen sanat eserlerinden öğrenilmektedir. Yazılı kayıtlardan yararlanma ise dünya tarihi içerisinde nispeten yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Öyle ki hiçbir insan faaliyeti, plastik sanatlar kadar kalıcı olmamış ve geçmişten günümüze ulaşan başka hiçbir şey insanlık tarihi için bu kadar değerli bir ipucu sunmamaktadır. Bu duygu ve ifade kalıntıları, birçok alanda çalışmaya konu olmakta ve kültürlerin oluşumuna dair değerlendirmelerin yapılmasına yardımcı olmaktadır (Read, 2018:19).

Toplumsal oluşum ve değişim süreçleri içerisinde farklı anlam ve işlevsellik göstererek toplum çözümlemeleri için de araç olarak kullanılan sanat, gelenek, etnografik nesnelere bir nevi kültürel zincir

halkalarını içinde barındıran bir olgu olarak ifade edilebilir. Bu nedendir ki halkın ürettiği dokumalar, çömlekler, giyim eşyaları o kültüre ait insan ve toplum hakkında bilgi verir niteliktedir.

Düz dokuma yaygılar Türk toplumları tarafından her dönem ihtiyaca yönelik üretilmiş ve kullanılmıştır. İnsanlar üretim yaparken çevrelerinde bulunan imkânlar doğrultusunda malzemelerini temin etmiş ve dokumalarını gerçekleştirmiştir. Dokumaları üreten kişiler, kendi estetik zevkleri ve aileden gördükleri dahilinde dokumalarını süslemişlerdir. Gerek hayal gücü, gerekse etraflarında bulunan hayvan, bitki, eşyalardan esinlenerek oluşturulan sembolik motifler ile bir kompozisyon oluşturmuşlardır. Motif ve süslemede ki zenginlik ve renk çeşitliliği söz konusu dokuma hakkında bilgi veren kaynaklardır. Nitekim bu dokumalar aynı zamanda o kültürü, toplumu anlatan birer sanat eseridir.

Düz dokuma yaygılarda yer alan motif ve semboller bir sanat eseri olmanın yanında bir duygunun, sosyal ve kültürel hayatın ya da en genel tabiriyle insanlığın sosyal tarihinin anlatımı olarak değerlendirilmektedir. Dün ile bugün arasında tarihi ilişkiler kuran, toplumun yapı taşı olan semboller, dokunduğu dönem ve günümüzde insanlar arasındaki bir iletişim dilidir (Bozkurt, 2020: 703).

Düz dokuma yaygıların önemli bir parçası olan kilimler, Türk gelenek ve kültürünün anlaşılması konusunda birer kanıt niteliği taşımaktadırlar. İnsanların duygu ve düşüncelerini motiflere yansıtarak anlattıkları kilimler, yüzyıllar boyunca iletişim aracı olmanın yanı sıra sanatsal obje olma özelliği de taşımışlardır (Arslan Kalay ve Subaşı, 2016:63).

Halk kültürünün bir parçası olan Geleneksel Türk Sanatları toplumun duygu ve düşünceleri ile yoğrulmuş geçmiş kuşakların mirası ve üsluplarını taşıyan sanat kollarından biridir. Somut olmayan kültürel mirası temsil etmesi bakımından zengin bir kültür birikimi ve kuşaktan kuşağa aktarımında taşıyıcı görevi de gören Geleneksel Türk Sanatlarının bilinen sınırlarının dışında alt metninde sanat eserlerinin ne amaçla üretildiği sorusu ve süsleme olarak kullanılan motiflerin anlamı ve çıkış hikâyeleri önemlidir. Bu nedenle süsleme unsuru olan motifler için insanın üretme içgüdüsünün yanı sıra biricik olanı da üretme isteği ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada İç Anadolu bölgesi kilimlerinde kullanılan kurtağzı motifinin kullanımı, çeşitleri ve özelliklerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca kurt figürünün Türk toplumlarındaki önemi ve anlamına da değinilmiştir. Çalışmada tarama modeli kullanılarak kurtağzı motifli kaynaklar incelenmiş ve 16 adet kilim çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Kilimlerde yer alan kurtağzı motifi renk, biçim ve form özellikleri bakımından incelenmiştir.

2. KÜLTÜR VE TOPLUM İLİŞKİSİNİN MOTİFLERE YANSIMASI

Kültür kavramı farklı disiplinler tarafından çeşitli şekilde değerlendirilmesine rağmen temelde sosyal bir alan ve toplum yapısı ile ilgilidir. Kültür kimlik, gelenek ve değişimi temsil eden, yaygın kaniya göre yaratıcılığı güçlendiren bir kaynak ve yozlaşmayı engelleyen bir siperdir. Sosyal bilimler alanında kültür, insan toplumunun biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılan, iletilen her şeyi anlatır ve insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir kavramdır (Karadeniz, 2018: 14,15). Arkeoloji ve kültürel antropoloji disiplinleri kültürü, öncelikle insan tarafından üretilen malzemeler bütünü olarak değerlendirmektedir. Kültürel çalışmalar ve tarih bilimi ise kültürü işaret ya da semboller sistemi olarak benimsemektedir. Bu ifadelerden hareketle kültür, toplumların kendine özgü karakteristik faaliyetlerinin tümü olarak kabul edilmektedir. İnsanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla meydana getirdiği maddi ve manevi unsurların hepsidir (Karadeniz, 2018: 16, 17).

Tarih öncesi çağlardan itibaren insanların ürettikleri, o toplumun genel yapısı ile ilişkilendirilmiştir. Arkeolojik, folklorik ve etnografik araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ile topluluklar halinde yaşamış insanların maddi ve manevi kültürleri hakkında pek çok bilgiye ulaşılmış ve her geçen gün yeni veriler öğrenilmeye de devam edilmektedir. Bir kültür çerçevesinde ele geçen maddi buluntular; genel olarak mimari veya mimariye ait parçalar, dokuma, keçe, giyim-kuşam, seramik, halı, kilim, silah vb. unsurlardır. Özellikle söz konusu buluntularda yer alan çizgi, şekil veya bir süsleme unsuru gibi öğeler toplumun kültür çevresinin daha iyi tanınmasına yardımcı olmaktadır (Duran, 2002: 151,152).

Kültürlerarası etkileşimin sağlanması, kültürel çeşitliliğin benimsenmesi ve sürdürülmesinde sanatsal veya etnografik nesnelere önemli bir yere sahiptir. Eski medeniyetlerde padişahların, devlet adamlarının, soyluların birbirlerine gönderdikleri hediyeler ile kültür alışverişi yaşanmış ve etkileşim oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda verilebilecek en güzel örnekler arasında kumaşlar ve dokumalar sayılabilir. Tekstil ürünlerinde kullanılan renk, motif, süsleme unsuru hediye edilen kişi veya kişiler tarafından beğenildiği takdirde bulunduğu bölgede benzer şekilde üretimine yönelik çalışmalar başlamakta ve böylece kültür etkileşimi

oluşmaktadır. Tekstilde ki motifler o bölgede başka şekilde yorumlanmakta, stilize edilmekte veya farklı kullanım biçimleri ile başka nesnelere karşımıza çıkmaktadır.

Motifler, insanoğlunun bir ürünün üretim aşamasından ziyade doğal dünyası gereği korkular, umutlar, inançlar ile sosyal yaşamı simgelerle anlamlandırmak istemesiyle meydana gelmiştir. Bu isteğin temelinde yatan gerçek bilimsel araştırmalara göre “boşluk korkusu” olarak tanımlanmaktadır (Read, 2018). Belki de insan anlamlandıramadığı duyguları kendini ifade etme aracı olarak motiflerde bulmuştur. Böylece insan ve toplumun maddi manevi varlığı gelişmesinde etkili olan fikir ve sanat gibi nitelikli çalışmalarda duygular aracılığıyla gelişim göstermiştir. Bu gelişim desen ve üsluplarla değişim gösterse de yaşanmışlıklarla birlikte meydana gelen deneyimlerin sonucu oluşan temel formlar değişmemiştir (Özpulat ve Yurt, 2011:29).

Motiflerin oluşumunda diğer önemli bir etken ise insanın var olduğu topraklarda kendi özünde anlamlandırdığı duyguların yanı sıra farklı bölgeler arasında kültürel etkileşimdir. Kültürel etkileşim, birçok yön ve etkeni içinde barındıran karşılıklı akışa sahip bir olgudur. Bu karşılıklı etkileşimde toplum yeni olanla karşılaştığında farklı şekillerde reaksiyon gösterir. Bu reaksiyon ya yeni olanı olduğu gibi kabul etme, ya üzerine yeni düşünceler ekleyerek kabul etme ya da tamamen reddetmedir (Çevik, 2005: 114).

Türk toplumları her dönemde kendine özgü sanat anlayışı, renk, sembol ve motiflere sahip olmuştur. Bu sanat anlayışı kendi özellikleriyle en yüksek basamağına ulaşmış, insan figürleri kullanmadan, sanatçının aktarmaya çalıştığı duygular çizgiler ile yani ‘süsleme unsurları’ ile kendini ifade etmiştir. Bu nedenle Türklerin sanat görüş ve düşünceleri, Akdeniz bölgesindeki milletlerin sanatlarından ayrı tutulmaktadır (Aksel, 2011: 240).

Orta Asya’dan itibaren geleneksel dokumalar Türk toplumlarında her zaman önemli ve değerli görülen kültür temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Toplumun yaşayış biçimi, kültürü, zevkleri, inanç şekli, estetik yaklaşımı gibi soyut ve somut değerleri söz konusu nesnelere ile de bilgi verir niteliktedir. Dokumalar, Türk toplumunun doğumundan ölümüne kadar yaşamın her alanında kullanmakta idi. Konar-göçer yaşam biçimi, coğrafik koşullar ve paralelinde tarım ve hayvancılığın rolü, sosyolojik, ekonomik ve kültürel değerlerin sahip olduğu toplum yapısı gibi dinamikler dokumaları daha da anlamlı hale getirmiştir. Dokumalarda yer alan süsleme özellikleri kişilerin düşüncelerinin sözsüz bir ifade şekli olmuştur. İnsanların bir önceki kuşaktan gördüğünü devam ettirmesi ve bunun üzerine kendi yaşadığı döneme ilişkin malzeme eklemesi, kendi duygularını renk, sembol ve motifler ile aktarması dokumaları değerli kılmaktadır.

Geleneksel dokuma sanatında motiflerin meydana gelmesinde hem insanı duyguları anlamlandırma isteği hem de kültürler arası etkileşim yatmaktadır. Bu sebeple Anadolu dokuma kültüründe yer alan motiflerin bir oluşum hikayesi, bir duyguyu anlatma gayesi vardır.

3. TÜRK TOPLUMLARINDA VE MİTOLOJİSİNDE KURDUN YERİ VE ÖNEMİ

Zengin bir kültürel geçmişi bulunan Türk milletinin sosyal, ekonomik, siyasi hayatı ve folklorunda hayvanların önemli bir rolü olmuştur. Öyle ki hayvanlar edebiyat, sanat ve hatta Türk toplumlarının bayraklarında yer almıştır. Eski Türklerde hayvanlarla ilgili inançlar, on iki hayvanlı takvimden Şamanların vecd halinde yukarı aleme çıkmasına aracı olan hayvanların konumuna kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren göçebe olarak yaşayan Türk toplumlarının, yaşam tarzı gereği hayvancılık ile iç içe olmaları söz konusu inançların gelişimini bir hayli etkilemiştir. Nitekim İslamiyet’in kabulünden sonra da özellikle folklor ve sanat alanında bu etki kendini göstermiştir. Hayvan sembolizmi Türk toplumlarının yaşamının her anında yer almaktadır. İsim, soy isim, köy adları, atasözleri, deyimler, bilmece, geleneksel sanatlarda farklı örneklerle rastlamak mümkündür. Türklerin toplumsal sembolü sayılan hayvanlar kurt, kartal, geyik, at, ejder, aslan, kaplan, ayı olup; kurt, kartal ve geyik ise en gözde hayvanlar arasındadır. Bu hayvanlar ayrıca rehber hayvan olarak kabul edilmektedir (Koca, 2004:38,39, 41).

Kurt, Türk toplumlarında her zaman ayrıcalıklı kabul edilen bir hayvan olmuştur. Güçlü ve dayanıklı bir hayvan olması nedeniyle kudret ve güçlülüğün bir sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu durum bütün Türk topluluklarında var olan bir durumdur ki ‘Kurda ne için boynun yoğun demişler, işimi elimle tutarım da onun için, demiş’ atasözü oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir (Ögel, 2010: 50; Ögel, 1971:26). Kurt Türk kültüründe farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İslamiyet’ten önce ve sonrasında türeme efsaneleri, astroloji, mitoloji, kozmoloji, tekstil gibi alanlarda kurt ile ilgili farklı söylemler ve semboller ile karşılaşmaktadır.

Mitoloji, insanlığın ruh âleminin sembollerle ifade edilmiş bir aynasıdır (Ögel, 2010: 19). Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Türk mitolojisinde görülen türeme efsaneleri belirli Türk kavimlerinin atalarından nasıl türedikleri ele alınmakta olup, birtakım efsaneler hayvanlardan türeme teması şeklindedir.

Özellikle hayvan-ata/ana kültleriyle ilgili türeme efsane ve inançlarında hayvanların en önemlisi kurt kabul edilmektedir. Kurtlar, Orta ve İç Asya'nın hayvancılık ve avcılıkla geçinen topluluklarının en çok korktuğu hayvanlardan birisi olmuştur. Fiziksel kuvvetleri ve yırtıcılıkları nedeniyle, onlara doğaüstü güçler atfedilmiş ve korkuyla karışık bir saygıyla anılmışlardır. Zamanla Türkler kendi hayat tarzlarıyla kurdun yaşama şekli arasında yakınlık görmüşler, kurt büyük saygı gören bir simge haline gelmiştir (Çoruhlu, 2002: 106, 107). Türklerin kurttan türeyiş efsaneleri ilk defa Orta Asya'da Büyük Hun Devleti'nde görülmektedir. Wu-sun Kralı ve dişi kurt ile ilgili mitolojik söylentilerde ilk defa kurt kavramı ortaya çıkmıştır. Kurdun, Wu-sun Kralının oğlunu emzirmesi, Türklerin kurttan türeyişi ile ilgili olan ilk efsanelerden biridir (Ögel, 2010: 13, 14, 41).

Sonradan Göktürk ve Uygur devletlerini kuracak olan Kao-çı Türk toplulukları ile ilgili de kurttan türeme efsaneleri bulunmaktadır. Efsane, 'Kao-çı Kağanın küçük kızı kurt ile evlenmiş ve Kao-çı halkı, bu hükümdarın kızı ile kurttan türemiş' şeklindedir (Ögel, 2010: 18). Göktürklerin kurttan türeme efsanesinde ise dişi kurt ile bir çocuğun soyundan geldikleri inancı bulunmaktadır (Ögel, 2010: 23). Bozkurttan türemiş olmak inancı, Türklerde uzun çağlar boyunca büyük bir gurur, kendine inanış, emniyet ve geleceğe güvenle bakma duygusu vermiştir. Bazı destanlarda ana, bazılarında ise baba olarak görülen bozkurt, çoğu zaman Türk neslinin yok olacağı dönemde ortaya çıkmakta ve Türklerin devamlılığını sağlamaktadır (Koca, 2004: 47). Büyük Hun Devleti ve Uygurların ataları olan Kao-çı çağında Kurt-Ata, daha ziyade erkek bir kurt idi. Oğuz Destanında ki kutsal 'Gök yeleli kurt' da erkekti (Ögel, 2010: 44). Ancak diğer Göktürk efsanelerinde ise kurt dişidir (Ögel, 2010: 18). Görüldüğü gibi kurt, Türk toplumlarında bir 'hayvan-ata' veya 'hayvan-ana' sembolü idi. Zamanla gelişen Türk toplum yapısına uygun olarak bu kavram da gelişmiş, devlet, hükümdarlık vb. kavramların sembolü olmuş ve Gök-Yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır. Türklerin çevrelerinde ki kavimlerde ise kurdun yerini köpek almış, kurt ise Türklere özgü bir sembol olarak etkisini sürdürmüştür (Koca, 2004: 49).

Kurt, belki de çok eski çağlarda Türklerin bir Totem'i idi. Ancak Göktürkler döneminde kurt, bir totemden ziyade kutsal bir sembol haline girmişti. Göktürklerin kendi bayraklarının başına bir kurt heykeli koymalarının sebebi de bu idi. Kurt başlı sancaklar, Göktürk devletinin yıkılışından sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Çin İmparatorları, Türk kavimlerine Kağanlık ünvanları verecekleri zaman, kurt başlı bir bayrakla bir davul vererek geleneği devam ettirmişlerdir. Bu inanış, Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra bile devam etmiştir. Selçuk hükümdarının Osman Gazi'ye tuğ ile davul vermesi, eski Orta Asya geleneklerinin devam ettiği şeklinde yorumlanmaktadır (Ögel, 2010: 40).

Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kaya veya mezar taşlarında, şaman elbisesi veya malzemelerinde Tanrı-kurt tasvirlerine rastlanmaktadır. Kurt ile ilgili zamanla gelişen hayvan-ata kavramı devlet, hükümdarlık vb. unsurların da simgesi olmuş; gök ve yer unsurlarıyla da beraber çeşitli anlamlar kazanmıştır (Çoruhlu, 2002: 134). Türklerin kendi sembolleri olan kutsal kurda 'Kök-Böri' yani 'Gök Kurt' demelerinin bir sebebi vardı. 'Gök' kutsal göğün ve Tanrı'nın da bir sembolü olarak kabul edilmekteydi. Bir şeyi gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeli idi (Ögel, 2010: 42).

Noin-Ula kurganından çıkarılan ve bayrak haline gelmiş keçeden torba şeklinde ki bir tözün bağlı bulunduğu yerde, yani gönderin tepesinde bir kurt başının bulunması kurdun, Hun devrinde ata kültürünün bir parçası haline geldiğinin kanıtı niteliğindedir. 6-13.yüzyıllara ait Doğu Türkistan'da bulunan Türk freskolarında kurt başlı bayrak tasvirlerine rastlanmaktadır. Bu tarz tasvirler İslamiyet'ten sonraki minyatürlerde de görülmektedir (Çoruhlu, 2002: 134,135). İslamiyet'ten önce ise 'yol gösterici, kılavuz, önder' bir sembol olup, en güzel örneği Oğuz Kağan Destanı'nda görülmektedir. Destan'da Oğuz Kağan'ın fiziki özellikleri kurda benzetilmektedir (Koca, 2004: 45).

Türklerin belli başlı tüm destanlarında bozkurdun merkezi bir rol oynadığı ve ata rehber ve kurtarıcı fonksiyonlarını ifade ettiği karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türk toplumlarının duyuş ve inanışında ki rolü ata olarak bozkurt, rehber olarak bozkurt ve kurtarıcı olarak bozkurt olarak değerlendirilebilir (Koca, 2004: 46).

Kurt renk sembolizmi açısından değerlendirildiğinde farklı anlamlara sahip olan bir sembol olarak görülmektedir. Gök-kurt veya Bozkurt nitelendirmelerinin yanında Ak-kurt, Al-kurt, Kara-kurt gibi adlandırmaları ile renk sembolizmine işaret etmektedir. Ak-kurt 'Gök' unsuruna (saflık, temizlik, erdem); Al-kurt 'Yer' unsuruna (şiddet); Kara-kurt ise 'Yer altı' unsuruna (kötülüğe) işaret ediyor olmalıdır (Çoruhlu, 2002: 136).

Birçok hayvanda olduğu gibi, kurtlar da, İslamiyet'ten sonra eski ilahi anlamlarını büyük oranda kaybetmiştir. Birtakım söylemler İslamiyet'e göre çevrilmiş olsa da, kurdun özellikle yiğitlik, güç, nazardan koruyuculuk anlamları devam etmiştir (Çoruhlu, 2002: 136). Kurdun mübarek bir hayvan olduğuna dair inançlar ise Anadolu'da Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Bazı rivayetlere göre 'yol gösterici' sembol olarak, kurtuluş savaşında bazı yerlerde ordu kumandanlarından birisine kurdun kılavuzluk ettiği ifade edilir (Koca, 2004: 51). Nitekim Anadolu'da Türkmenler arasında yapılan çeşitli araştırmalarda kurdu yücelten şu ifadeler tespit edilmiştir: 'Kurda kurşun atılamayacağı', 'Kurt avının uğurlu sayılmadığı', 'Kurt soyları arasında Bozkurt soyunun müstesna olduğu ve onun yiğit olduğu' gibi örnekler mevcuttur (Koca, 2004: 52).

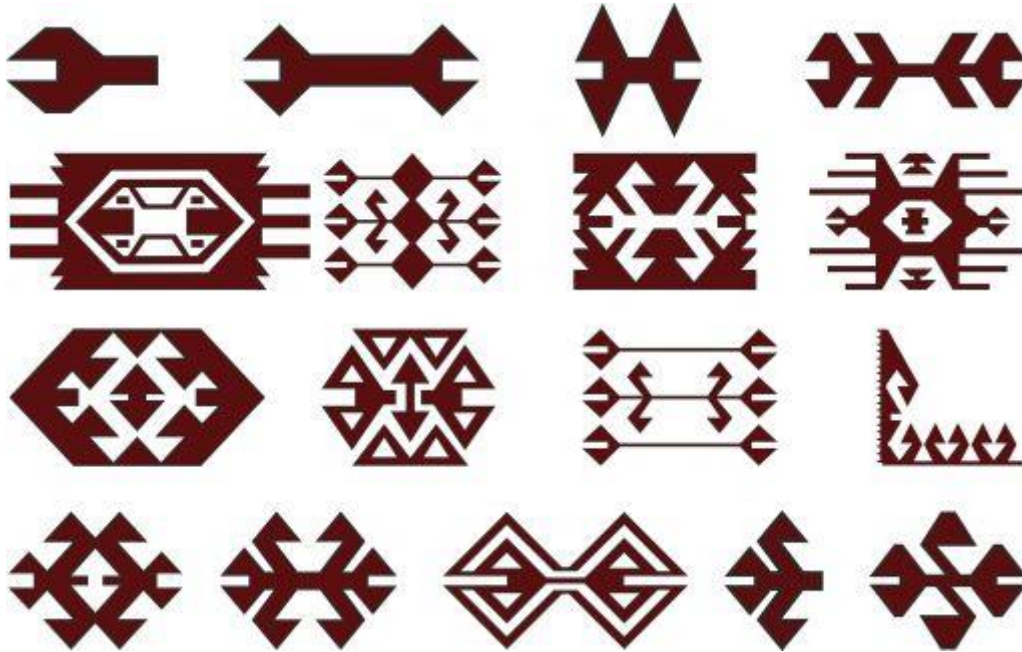
4. İÇ ANADOLU BÖLGESİ KİLİMLERİNDE GÖRÜLEN KURTAĞZI MOTİFİ

Anadolu insanı örtük ve yalın duygularını aktarmada dokuma sanatını kullanmış olup, bu sanat inanç, kültür ve toplum yapısı ile ilgili bilgiler sunan bir araçtır.

Dokuma sanatı kültürel sembol, sanat eseri ve ticaretin bileşeni olarak meydana gelmiş ve devamlılığını sürdürmüştür. Hemen hemen her kültür yaşadığı coğrafya içerisinde doğadan elde edebildiği malzeme ile dokuma ürünler üretmiştir (Abidin, 2018: 6).

Bu malzeme farklılığı dokuma ürünlerin sadece yüzeyinde farklılık göstermemiş aynı zamanda teknik ve motif anlamında da kendini hissettirmiştir. Çünkü her kültür kendine has ve özel sanatsal unsurlara sahiptir. Bu nedenle dokuma sanatında yer alan motifler bölgelere göre benzerlik veya farklılık göstermektedir.

Dokumalarda kullanılan motifler anlamları bakımından doğum ve çoğalma ile ilgili; hayatı simgeleyen; canı korumak için kullanılan ve ölümsüzlük ve soy ile ilgili olan motifler şeklinde incelenmektedir. Kurtağzi motifi ise yer alan gruplardan 'canı korumak için kullanılan motifler' arasındadır.

Şekil 1. Halı ve kilimlerde kullanılan kurtağzi motifleri¹

Kurtağzi motifi Anadolu halı ve kilimlerinde koruma, tehlikeli şeylerden korunma, iyimserlik, nazarlık amacı ile dokunmuştur. Ayrıca üretkenlik ve gücü simgelemekle beraber; yiğitlik, doğru sözlülük, güvenlik, bereket, kahramanlık, güç ve erkeklik sembolü olarak da kullanılmıştır². 'Kurt izi', 'Yan Ala' (Yeşilbaş, 2011:116); 'tilki kulağı ve kedi kulağı' (Kayabaşı, Bozkurt, Özkoca, 2016:50) gibi isimlendirmelere de sahiptir.

Tarih öncesi çağlarda, insanlar kendilerini tehlikeli gördükleri hayvanlardan koruyabilmek için, kurt, ejder gibi hayvanları taklit etmiş, onlara benzer hareketler veya şekiller yapmanın koruyucu nitelik taşıdığına inanmışlardır. Bu nedenle Anadolu'da halı ve kilimlerinde 'kurt izi', 'kurtağzi', 'canavar ayağı' gibi motifler bu hayvanlardan korunma inancı olarak dokumalarda sıklıkla yer bulmuştur (Bozkurt, 2020:706).

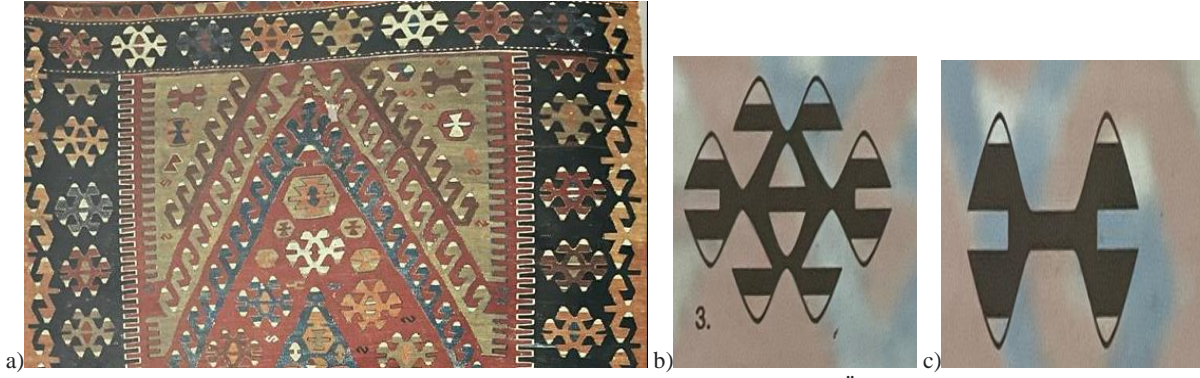
¹<http://www.avsaelleri.com/?pnum=417&pt=6++KURTA%C4%9EZI%2C+KURT+%C4%B0Z%2C+CANAVAR+AYA%C4%9EI>

²<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>

Söz konusu motifin yer aldığı kilimlerde, dokuyucunun mutlu olduğu ve bunu açıkça belirttiği mesajı bulunmaktadır. Ancak kurtağzı, bir marangozluk deyimi olarak çekmece, sandık gibi malzemelerin eklem köşelerinde bağlantıyı sağlamak için iç içe geçen üçgen çıkıntılar olarak da ifade edilmektedir. Motif bu açıdan değerlendirildiği takdirde ayrılığı da simgelemektedir (Kayabaşı, Bozkurt, Özkoca, 2016: 50,51)

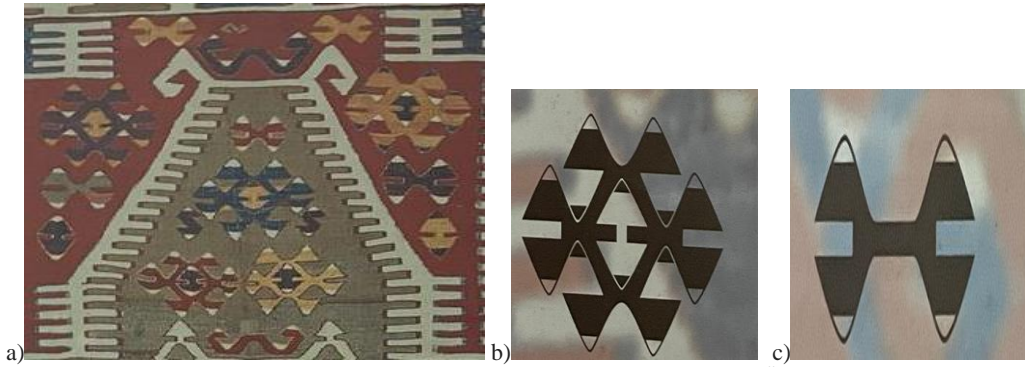
Kurtağzı motifi stilize edilmiş kurtayağı ve kurtağzı şeklindedir. Motif genellikle dokumalarda kenar suyu olarak yer almaktadır (Erbek,2002; Kayabaşı, Bozkurt, Özkoca, 2016:50). Ayrıca bordür ile zemin arasına koruyucu bir motif olarak da yerleştirilen bu motif, zeminler arasındaki renk farkına dekoratif ve estetik bir görünüm kazandırmaktadır. Zeminde ana motifin tamamlayıcı unsur olarak kullanılır³. Kilim seccadelerde ise kurtağzı, tarak, parmak motifleri mihrap kısmını çevreleyen bordürlerde görülür (Erbek, 2002).

Çalışma kapsamında; 8 adet Eskişehir kilimi, 7 adet Konya kilimi ve 1 adet Sivas kilimi olmak üzere toplamda 16 adet kilimde yer alan kurtağzı motifinin kullanım yeri, renkleri ve biçimi incelenmiştir. Eserler 18., 19. ve 20. yy. dönemlerine aittir.

Şekil 2. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi c)Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:126)

Şekil 2'de yer alan Eskişehir Sivrihisar'a ait kilim 18.yy'a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 130x217 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi bordürü çevrelemekte, zemin kompozisyonunda bereket motifinin etrafında yer almaktadır. Motif yeşil, turuncu, kahverengi, lacivert ve kırmızı renklerle dokunmuştur.

Şekil 3. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi c)Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:127)

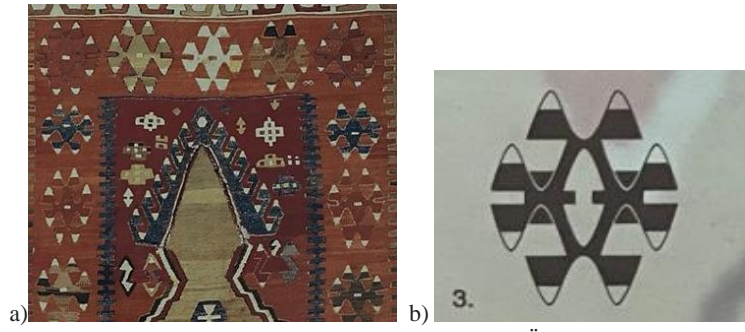
Şekil 3'de yer alan Eskişehir Sivrihisar'a ait kilim 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 130x207 cm ebatlarındadır. Zemin kompozisyon kurtağzı motifleri ile oluşturulmuştur. Motif sarı, yeşil, siyah, beyaz, lacivert ve kırmızı ile dokunmuştur.

Şekil 4. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:128)

Şekil 4'de yer alan Eskişehir Sivrihisar'a ait kilim 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 131x195 cm ebatlarındadır. Bordürde kurtağzı motifleri yer almaktadır. Motif sarı ve kırmızı renklerle dokunmuştur.

³<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>

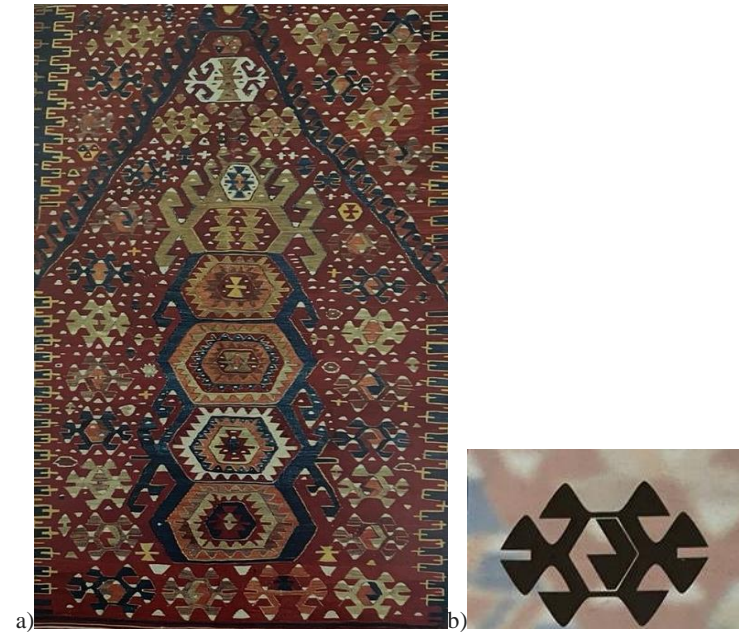
Şekil 5. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:129)

Şekil 5’de yer alan Eskişehir Sivrihisar’a ait kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 139x260 cm ebatlarındadır. Bordürde kurtağzı motifleri zemin kompozisyonunda yer alan saçbağı motifini çevrelemektedir. Motif sarı, kırmızı, beyaz, lacivert ve siyah renklerle dokunmuştur.

Şekil 6. a)Eskişehir kilimi bordür b)Kilimin zemini c) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:130)

Şekil 6’da yer alan Eskişehir Sivrihisar’a ait kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 188x200 cm ebatlarındadır. Bordürde ve zemin kompozisyonunda kurtağzı motifleri bulunmaktadır. Motif sarı, kırmızı, beyaz, lacivert, yeşil renklerle dokunmuştur.

Şekil 7. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:131)

Şekil 7’de yer alan Eskişehir Sivrihisar’a ait kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 150x193 cm ebatlarındadır. Zemin kompozisyonunda neredeyse tüm yüzeyde kurtağzı motifleri bulunmaktadır. Motif bereket motifinin etrafını çevrelemektedir. Sarı, kırmızı, lacivert, yeşil renklerle dokunmuştur.

Şekil 8. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:132)

Şekil 8’de yer alan Eskişehir Sivrihisar’a ait kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 128x200 cm ebatlarındadır. Zemin kompozisyonunda kurtağzı motifleri bulunmaktadır. Kırmızı ve lacivert renkler ile dokunmuştur.

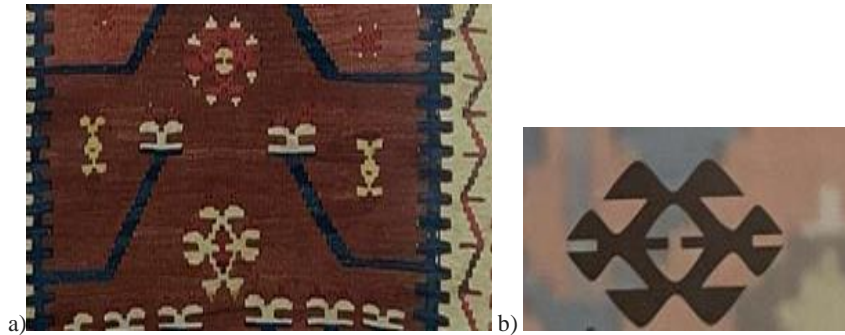
Şekil 9. a)Eskişehir kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:134)

Şekil 9’da yer alan Eskişehir Sivrihisar’a ait kilim 20.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 124x176 cm ebatlarındadır. Kilim, kurtağzı motifi ile süslenmiş tek bordürden oluşmaktadır. Motif kırmızı, sarı, beyaz, yeşil ve lacivert renkler ile dokunmuştur.

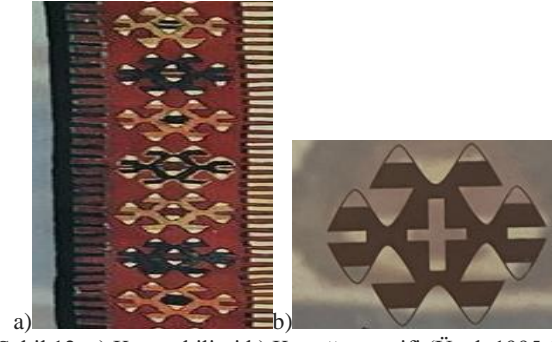
Şekil 10. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:153)

Şekil 10’da yer alan Konya kilim 18.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 150x445 cm ebatlarındadır. Kilimin bordüründe kurtağzı motifi ile beraber kuş motifleri kullanılmıştır. Motif kırmızı, sarı, yeşil ve lacivert renkler ile dokunmuştur.

Şekil 11. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:155)

Şekil 11’de yer alan Konya kilim 18.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 180x270 cm ebatlarındadır. Motif zemin kompozisyonunda kullanılmış olup, kırmızı ve beyaz renkler ile dokunmuştur.

Şekil 12. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:156)

Şekil 12’de yer alan Konya kilim 18.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 102x420 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi sarı, lacivert, siyah renklerle dokunmuş olup, bordürü çevrelemektedir.

Şekil 13. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:161)

Şekil 13’de yer alan Konya kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 160x425 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi sarı, lacivert, siyah, kırmızı renklerle dokunmuş olup, bordürü çevrelemektedir.

Şekil 14. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:162)

Şekil 14’de yer alan Konya kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 182x360 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi sarı, lacivert, beyaz, kırmızı, siyah renklerle dokunmuş olup, zeminde yer almaktadır.

Şekil 15. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:166)

Şekil 15’de yer alan Konya kilim 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 88x153 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi bordo renk ile dokunmuş olup, zeminde saçbağı motifinin yanında yer almaktadır.

Şekil 16. a) Konya kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:169)

Şekil 16'da yer alan Konya kilim 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 126x195 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi her göbekte birbirine simetrik biçimde yer almaktadır. Beyaz, kırmızı, sarı, yeşil renkler ile dokunmuştur.

Şekil 17. a) Sivas kilimi b) Kurtağzı motifi (Ünal, 1995:193)

Şekil 17'de yer alan Sivas kilimi 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Eserin ölçüleri 157x369 cm ebatlarındadır. Kurtağzı motifi, koçboynuzu motifinin yanında veya birbirini takip eden sıralamalar ile yer almaktadır. Beyaz, kırmızı, sarı ve siyah renkler ile dokunmuştur.

5. SONUÇ

Anadolu halı ve kilimleri malzeme açısından zengin olması ile birlikte motifler ve motiflerin sahip olduğu anlamlar yönünden de ayrı bir çeşitliliği içinde barındırmaktadır. Dokumalarda, dokuyucunun kullandığı motifler rastgele seçilmemekle birlikte, bir mesajı ve duyguyu iletmektedir. Figüratif motifler dokuyucuya özgü bir anlama sahip olmakta ve toplumsal biçimde bir ritüeli, inancı simgelemektedir.

Figüratif motifler içerisinde 'kurtağzı' motifi Anadolu halı ve kilimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak diğer figüratif motiflere göre kullanımı daha azdır. Genellikle tamamlayıcı motif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışma, İç Anadolu Bölgesi kilimleri ile sınırlı kalmış, ancak Hakkari, Diyarbakır, Osmaniye, Çorum kilimlerinde de kurtağzı motifinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eskişehir kilimlerinde, kilimlerin motif ve kompozisyon özelliklerinin benzediği tespit edilmiştir. Kurtağzı motifinin kullanımı yaygın olup, bordür ve zeminde sıklıkla tercih edilmiştir. Genellikle canavar ayağı, tarak, bereket, bukağı motifleri ile beraber kullanılmıştır. Konya kilimlerinde kurtağzı motifinin Eskişehir kilimlerine göre daha az tercih edildiği görülmüştür. Genellikle kuş, bereket, göz motifleri ile beraber kullanılmıştır. Sivas kiliminde ise zemin kompozisyonunda ve koçboynuzu motifi ile birbirinin tekrarı şeklinde yer aldığı tespit edilmiştir. Form ve biçim açısından değerlendirildiğinde ise her kilimde farklı bir formda kullanıldığı görülmektedir.

Figüratif motiflerin dokumalara yüklediği anlam oldukça etkileyici olup, her dönem Türk topluluklarında kullanılmıştır. Bu motiflerin yer aldığı sanatsal nesnelerin sayısının artması, geçmişte kullanılan anlamların devam ettirilmesine, geleneğin sürdürülmesine ve yeni neslin geçmişini tanımasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca kaybolmaya yüz tutmuş sanatların da yeniden faaliyete geçmesi durumunda daha az kullanılmış geleneksel motifler ile yeni tasarımlar oluşturulması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Abidin, A. F. (2018). "Tekstil Müzeleri ve Türkiye İçin Bir Tekstil Müzesi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Aksel, M. (2011). Sanat ve Folklor (2. Basım), Kapı Yayınları, İstanbul.
- Arslan Kalay, H. ve Subaşı, E. (2016). "Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Afyon Yöresi Kilimlerinden Örnekler", SDÜ ART-EGüzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, 9 (17), 62-87.
- Bozkurt, S. (2020). "Geleneksel Türk Halı Sanatında Kullanılan Motiflerin Anlamları: Sındırgı-Yağcıbedir Halıları Üzerine Göstergibilimsel Bir Analiz", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 8 (1), 697-731.
- Çevik, N. (2005). "Kültürlerarası İlişki ve Etkileşim Kuramları Üzerine, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi", 5, 111-122.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Duran, R. (2002). "Türk Süsleme Sanatlarındaki Motif ve Kompozisyonların Kültürel Kaynakları: Mitler ve Destanlar Üzerine", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, 151-168.

- Erbek, M. (2002). Çatalhöyük'ten Bugüne Anadolu Motifleri, Dösım Yayınları, Ankara
- Karadeniz, C. (2018). “Müze Kültür Toplum”, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kayabaşı, N.; Bozkurt, H. ve Özkoca, B. (2016).“Çorum El Sanatlarında Kullanılan Motifler ve Anlamları”, Çorum El Sanatlarında Kullanılan Motifler ve Anlamları Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 39-61.
- Koca,S. K. (2004).“Türk Kültüründe Ongunlar ve Semboller”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ögel, B. (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi I. Cilt (5.Baskı),Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özpulat, F. ve Yurt, D. (2011). “Günümüz Baskı Desenli Kumaşlarında Desen Tarzları ve Teknikleri”, Akdeniz Sanat, 4 (7), 29-31.
- Read, H. (2018). Sanat ve Toplum, (Çev. Elif Kök), Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Ünal, Ş. (1995). AnatolianKilims, Dösım Yayınları, Ankara.
- Yeşilbaş, E. (2011). “Diyarbakır Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri”, Arış, 6, 112-117.

İnternet Kaynakları

<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html> adresinden 30.10.2021 tarihinde alınmıştır.

<http://www.avsaelleri.com/?pnum=417&pt=6++KURTA%C4%9EZI%2C+KURT+%C4%B0Z%C4%B0%2C+CANAVAR+AYA%C4%9E>adresinden 30.10.2021 tarihinde alınmıştır.